

DE LAATSTE ZOMER IN DE STAD

Gianfranco Calligarich

De laatste zomer in de stad

Uit het Italiaans vertaald
door Els van der Pluijm

WERELDBIBLIOTHEEK · AMSTERDAM

De vertaler ontving voor deze vertaling een projectsubsidie
van het Nederlands Letterenfonds

Nederlands
letterenfonds
dutch foundation
for literature

Oorspronkelijke titel *L'ultima estate in città*
© 2016 Bompiani / Rizzoli Libri S.p.A., Milaan
© 2020 Nederlandse vertaling Els van der Pluijm /
Uitgeverij Wereldbibliotheek
Alle rechten voorbehouden
Omslagontwerp Bureau Beck
Omslagbeeld © iStock
NUR 302
ISBN 978 90 284 5019 6

Voor Sara Calligarich

*De eerste grote ramp die de levende wezens trof
was niet de zondvloed maar droogte.*

– Sandor Ferenczi

*Met vallen en opstaan doorliep hij de stadia
van de volwassenheid en van de jeugd.
Voortgedreven door de maalstroom.*

– T.S. Eliot

I

Zo gaat het natuurlijk altijd. Iemand doet van alles om afzijdig te blijven en belandt vervolgens op een goede dag, zonder te weten hoe, in een geschiedenis die hem regelrecht naar het einde brengt.

Als je het mij vraagt, had ik graag bedankt voor de ratrace. Ik had allerlei soorten mensen meegemaakt, gearriveerde mensen en mensen die niet eens kans hadden gezien te vertrekken, maar allemaal liepen ze vroeg of laat met hetzelfde onvoldane gezicht rond, zodat ik tot de conclusie was gekomen dat je het beter kunt houden bij het observeren van het leven, maar ik had geen rekening gehouden met een stomvervelend geldgebrek op een regenachtige dag in het begin van de lente van vorig jaar. De rest kwam, zoals al dit soort dingen, vanzelf. Voor alle duidelijkheid: ik neem niemand iets kwalijk, ik heb mijn kaarten gekregen en ze uitgespeeld. Dat is alles.

Deze baai is trouwens schitterend. Ze wordt overheerst door een Saraceens fort op een steile kaap die zo'n honderd meter in zee steekt. Als ik naar de kust kijk, kan ik de verblindend witte strook strand zien tegen het groen van de lage mediterrane vegetatie. Verderop doorboort een in dit seizoen verlaten driebaans autoweg met tunnels een keten van rotsachtige bergen die glinsteren in de zon. De hemel diepblauw, de zee schoon.

Wat dat betreft had ik niet beter kunnen kiezen.

Ik heb altijd van de zee gehouden. In mijn gewoonte om op stranden rond te hangen, wat ik als jongen al deed, zat vast nog iets van de drang die mijn grootvader ertoe had aangezet zijn jeugd door te brengen op de koopvaardij schepen in de Middellandse Zee voordat hij strandde in Milaan, die naargeestige stad, en een huis vol kinderen propte. Ik heb die grootvader nog gekend. Een oude Joegoslaaf met grijze ogen die omringd door een flink aantal achterkleinkinderen stierf. De laatste zin die hij wist uit te brengen was zijn verzoek om een beetje zeewater, en mijn vader, in zijn hoedanigheid van oudste zoon, liet een van mijn zusjes op zijn postzegelhandel passen en vertrok met de auto naar Genua. Ik ging mee. Ik was veertien en weet nog dat we de hele weg geen woord zeiden. Mijn vader zei nooit veel, en omdat ik toen al problemen op school gaf, had ik er alle belang bij mijn mond te houden. Het was mijn kortste reis naar zee, net lang genoeg om een fles te vullen, en ook de meest zinloze, want toen we terugkwamen was mijn grootvader vrijwel buiten kennis. Mijn vader waste grootvaders gezicht met het water uit de fles, maar zonder dat die dat erg op prijs leek te stellen.

Verscheidene jaren later was de nabijheid van de zee voor mij een van de redenen om naar Rome te gaan. Na mijn militaire dienst werd ik geconfronteerd met het probleem wat ik met mijn leven aan moest, maar hoe meer ik rondkeek, hoe minder ik tot een besluit kon komen. Mijn vrienden hadden zeer uitgesproken ideeën: afstuderen, trouwen en geld verdienen, maar dat vooruitzicht vond ik weezinwekkend. Het waren de jaren waarin geld in Milaan nog meer telde dan anders, de jaren van het soort gegoochel op nationaal niveau dat ook wel *Wirtschaftswunder* werd genoemd, en op een of andere manier pikte ik daar ook een graantje van mee. Dat gebeurde toen een medisch-literair tijdschrift waarvoor ik af en toe een

doorwrocht maar slecht betaald artikel schreef de mogelijkheid kreeg een kantoor in Rome te openen en mij aanstelde als correspondent.

Terwijl mijn moeder elk argument aangreep om mijn vertrek te verhinderen, zei mijn vader niets. Zwijgend had hij mijn pogingen tot sociale integratie aangezien en vergeleken met de successen van mijn oudere zussen, die op jonge leeftijd waren getrouwd met kantoorbedienden, goeie kerels overigens, en ik had daar, net als onderweg naar het water voor grootvader, van geprofiteerd door op mijn beurt ook te zwijgen. We praatten nooit, hij en ik. Ik weet niet wiens schuld dat was, ik weet niet eens of er wel sprake is van schuld, maar ik had altijd het gevoel dat ik hem op een of andere manier zou kwetsen als ik rechtstreeks met hem in gesprek ging. De oorlog, de tweede, had hem ver weg gestuurd en hem geen van de welbekende bijzonderheden bespaard. Iemand die zoiets meemaakt kan nooit als dezelfde naar huis komen. Ondanks zijn trotse zwijgzaamheid leek het altijd net of hij iets wilde vergeten, misschien dat hij gebroken naar huis was gekomen, en wij hadden moeten toekijken bij het schouwspel van zijn grote lichaam dat kronkelde onder de klappen van de elektroshock. In zekere zin was dat ook zo, en als jongen vergaf ik hem nooit zijn allesbehalve heroïsche beroep, zijn voorliefde voor orde, zijn overdreven respect voor dingen, zonder dat ik bijvoorbeeld begreep wat voor afschuwelijke verwoesting hij moest hebben meegemaakt om, nog op de dag van zijn terugkeer uit de oorlog, met eindeloos geduld een keukenstoel te gaan repareren. Toch heeft hij, na bijna dertig jaar, nog steeds iets van die soldaat, het geduld, de neiging zijn hoofd hoog te houden, de gewoonte geen vragen te stellen, en nog steeds kan niets me dat gevoel van veiligheid doen vergeten wanneer ik als jongen naast hem liep, alsof hij me niets anders had meegegeven. Want nog steeds is het de

voetstap van mijn vader die me sneller dan wat ook onmiddellijk kan terugbrengen naar mijn kindertijd, en nog steeds kan ik, zelfs midden in het uitgestrekte groen hier om me heen, als bij toverslag terug zijn aan zijn zijde, als ik denk aan zijn vastberaden, veerkrachtige stap, ogenschijnlijk onaangetaast door zijn vermoeidheid, de stap van de lange marsen bij overplaat-singen, de stap die er op een of andere manier toch in was geslaagd hem naar huis terug te brengen.

Dus vertrok ik naar Rome en zou alles gewoon z'n gangetje zijn gegaan als mijn vader niet volkomen onverwacht zijn trots opzij had gezet, me naar het station had willen brengen en op het perron was blijven wachten tot de trein vertrok. En dat wachten duurde ondraaglijk lang. De vlammen sloegen uit zijn grote gezicht, door de inspanning om zijn tranen te bedwingen. We keken zwijgend naar elkaar, zoals altijd, maar ik begreep dat we afscheid namen, en alles wat ik kon doen was bidden dat de trein zou vertrekken en een eind maken aan die hartverscheurende blik die ik nooit eerder van hem had gezien. Hij stond op het perron, voor het eerst zo veel lager dan ik dat ik kon zien hoe dun het haar was op zijn hoofd, dat hij telkens omdraaide om snelle blikken op het lichtsein in de verte te werpen. En terwijl eindelijk tot me doordrong dat het wel degelijk iets betekende om de enige zoon te zijn, terwijl ik net mijn mond open wilde doen om te schreeuwen dat ik naar hem toe zou komen en dat we wel een manier zouden vinden om onze levens te leiden zonder ze kapot te maken, gaf de trein een rukje en kwam hij in beweging. Zo werd ik, ook ditmaal zwijgend, van hem losgerukt. Ik zag zijn grote lichaam schokken toen de trein wegreed. Toen zag ik hem steeds kleiner worden. Hij verroerde zich niet, zwaaide niet. Vervolgens verdween hij helemaal.

De tijd dat ik enig aanzien genoot duurde niet lang. Na een jaar werd ik ontslagen, een periode die eerlijk gezegd nog korter had kunnen zijn. De kleine verliespost van de Romeinse redactie werd als laatste opgegeven voordat het tijdschrift ter ziele ging, tegelijk met het *Wunder* waardoor het had kunnen ontkiemen. Het kantoor waar ik werkte – ik moest zorgen dat het tijdschrift enige naamsbekendheid kreeg en zo nu en dan een artikel schrijven om tegemoet te komen aan de onverklaarbare voorliefde van medici voor literatuur – was ingericht met meubels die met rood damast waren gecapitonneerd, in een villa in Umbertino-stijl vlak bij de Tiber.

De eigenaar was graaf Giovanni Rubino di Sant’Elia, een gedistingeerde vijftiger met achteloze, enigszins bekakte manieren. Aanvankelijk afstandelijk, alsof hij alleen naar me toe kwam om de glazen deuren naar de tuin open te zetten en me de geur van zijn seringens te laten opsnuiven, bleef hij ten slotte steeds vaker in de leunstoel voor mijn tafel zitten en hield hij uiteenzettingen waarvan de vertrouwelijkheid gelijke tred hield met de onthullingen over zijn ware financiële situatie. Toen hij zei dat hij volledig geruïneerd was, besloten we elkaar te tutoyeren.

Hij woonde samen met zijn vrouw, een mollige blondine, vanwege het geldgebrek van haar man verbannen naar het achterste gedeelte van het huis, waar ze alleen opendeed voor de bakkersjongen, en sinds de keer dat ze bij het openen van de deur een kerel had aangetroffen die beslag kwam leggen op de prachtig vergulde salontafel, moest ik noodgedwongen voor hun wat sullige secretaris spelen. Maar dat deed ik graag. Vooral voor hem. Ik vond het fijn om hem met zijn handen over zijn grijze slapen strijkend mijn kantoor in te zien komen, en hoe hij dan, met een kleine beweging van zijn ellebogen, de manchetten van zijn smetteloze overhemd uit de mouwen van

zijn colbert schudde. ‘En,’ zei hij, ‘hoe is het hier? Aan het werk?’ Dan deed ik het deksel op mijn schrijfmachine en haalde de fles tevoorschijn. Hij had het nooit, zoals een Milanees wel zou doen, over zijn financiële problemen, maar alleen over aangename dingen, over aristocraten, mensen van aanzien, en vooral over vrouwen en paarden, waar hij af en toe grappen over maakte die zo gewaagd waren dat zijn ogen glinsterden.

Bij het aanbreken van de zomer verplaatsten we ons gewoonlijk naar de salon, en als de zon in dat deel van het huis verdween, speelde de graaf daar, tussen muren waarop de lichte omtrekken van verwijderde meubels waren achtergebleven, op een Steinway-vleugel, terwijl ik, weggezakt in de laatste bank, naar hem luisterde. Elke middag belde ik, zodra ik de eerste noten hoorde, de bar om ijskoud bier te bestellen en ging dan naar hem toe. Daar zat hij, in opperste concentratie. In zijn oude zijden kamerjas haalde hij zijn repertoire op, oude liedjes die ik van mijn moeder had gehoord, stukken van Gershwin en Cole Porter, maar vooral een oude Amerikaanse song getiteld ‘Roberta’. Soms zongen we samen.

Op de eerste herfstdag van dat jaar kwam de brief dat het kantoor zou sluiten. Ik gaf het bericht door aan de graaf, die steun zocht bij de piano en glimlachte. ‘En, beste jongen,’ zei hij, ‘wat ga je nu doen?’ Dat zei hij, hoewel ik had moeten begrijpen dat het voor hem een doodklap was. Twee dagen later werd er, terwijl ik mijn papieren bij elkaar zocht, aangebeld en hesen vier vastberaden uitzierende werklui de vleugel op hun schouders en namen hem mee. Het kostte moeite om hem het hek uit te krijgen, en de oude Steinway moet tegen een of ander uitsteeksel zijn gestoten, want van de weg klonk nog zijn stem, een soort rouwbeklag. Gedurende deze hele operatie kwam de graaf zijn kamer niet uit, maar toen ik de zichtbaar aangeslagen

gravin de hand schudde en ook wegging, zag ik dat hij voor het raam stond en me nauwifde. Uit dat gebaar sprak zoiets onverzettelijks dat ik het beantwoordde op de enige manier die me gepast leek. Ik zette mijn tas op de stoep en maakte een buiging.

Na de sluiting van het kantoor bleef ik een paar dagen in het hotel om na te denken over mijn toekomst. Alles wat de mensen die ik via het tijdschrift had leren kennen me konden bieden was een baantje bij een farmaceutisch bedrijf buiten de stad, waar ik van negen uur 's morgens tot zes uur 's avonds reclame-teksten zou moeten schrijven. Ik besloot te wachten tot er iets gebeurde. Als een belaagde aristocraat.

Ik ging elke dag naar de zee kijken. Met een boek in mijn zak nam ik de metro naar Ostia en bleef daar een groot deel van de dag lezen in een strandtent. Dan ging ik terug naar de stad en zwierf wat rond in de buurt van piazza Navona, waar ik een paar vrienden had, allemaal lui die net als ik rondzwierven, vooral intellectuelen, met ogen vol verwachting en de afwijzing op hun gezicht. Rome was onze stad, het verdroeg ons en koesterde ons, en uiteindelijk kwam ook ik erachter dat het, ondanks het schaarse werk, wekenlang honger, vochtige, donkere hotelkamers met gelige, krakende meubels, alsof ze waren uitgemergeld en gedood door een geheimzinnige leverkwaal, de enige plek was waar ik kon leven. Toch kan ik me, als ik terugdenk aan die jaren, maar heel weinig gezichten, heel weinig feiten voor de geest halen, omdat er door Rome een eigenaardig briesje waait dat je herinneringen verschroeit. Rome is eerder een geheimzinnig deel van jezelf, een wild beest dat zich koest houdt dan een stad. Voor Rome geen halve maatregelen: óf een grote liefde, óf je moet gaan, want dat eist dat lieve wilde beest. Dat is de enige tol die van je wordt gevraagd, waar je ook vandaan komt, van de groene kronkelwegen in het zuiden, de zacht glooiende wegen in het noorden of de afgronden in je

eigen ziel. Als je van Rome houdt, zal het zich aanbieden zoals jij dat wilt en hoef je je alleen maar over te geven aan de kabbelende golven van het heden om op een handbreedte van je legitieme geluk mee te dobberen. Dan zullen er zomeravonden zijn met fonkelende lichtjes, tintelende voorjaarsochtenden, de tafelkleedjes in de cafés als rokjes bewogen door de wind, snijdend koude winters en eindeloze herfstten waarin de stad weerloos en ziek zal lijken, ontredderd, vol afgevallen bladeren waarop je voetstappen geen geluid maken. Er zullen schitterende trappen zijn, spectaculaire fonteinen, tempelruïnes en de nachtelijke stilte van onttroonde goden, totdat de tijd elke betekenis verliest, behalve de kinderlijke betekenis dat de klok erdoor wordt aangedreven. Zo zal ook jij er, dag in dag uit wachtend, deel van worden. Zo zal ook jij de stad voeden. Totdat je op een zonnige dag, als je de zeewind opsnuift en naar de hemel kijkt, ontdekt dat er niets meer te verwachten valt.

Zo nu en dan vertrokken er mensen. Toen Glauco en Serena aan de beurt waren, twee leden van de groep van piazza Navona, ging ik in hun appartement in Monte Mario wonen. Ik had inmiddels schoon genoeg van hotelkamers en kon bijna niet geloven dat ik een plek had waar ik op mezelf kon wonen, en toen ik voor vijftigduizend lire ook nog eens hun afgetrapte Alfa Romeo kocht, dacht ik natuurlijk dat mijn leven op een gedenkwaardig punt was aangeland. Ik pakte twee koffers vol boeken en verhuisde nog op de dag van hun vertrek. Ze gingen weg omdat Serena een tweejarig contract had gekregen als decorontwerpster in een theater in Mexico-Stad, maar vooral omdat ze in een huwelijks crisis zaten en Glauco niet meer schilderde. Rome had hen verpletterd en ze vertrokken, met die inmiddels misplaatste namen en een buitensporig aantal koffers. ‘Rotstad,’ zei Glauco toen hij op het balkon kwam staan.

‘Ik heb het wel naar mijn zin.’

‘O ja? Waarom ben je dan altijd dronken?’

‘Niet altijd,’ zei ik, ‘vaak. Dat is een aanzienlijk verschil.’ Daarna keek ik naar de vallei die zich voor het balkon uitstrekte. Ze was onafzienbaar, in tweeën gedeeld door een brug met talloze bogen waarover meerdere keren per dag een trein passeerde, lang en stil als een rups. Aan weerskanten verrezen de buitenmuren van twee kloosters, die bij zonsondergang langdurig de klokken luidden, terwijl de dichtstbijzijnde huizen tegenover ons opgingen in het groen tot aan de horizon. Een weidse hemel en overweldigend licht. Een prachtige plek.

‘Helemaal van jou,’ zei Glauco, op de kamer wijzend waar we stonden. Het was nergens voor nodig een inventaris te maken, er stonden een oude leunstoel, een boekenkast en een bed dat als zitbank diende. Aan de inrichting van de andere twee kamers was niet méér uitgegeven, de meubels kwamen vooral van Porta Portese, oud en charmant. Een van die kamers werd vrijwel geheel in beslag genomen door doeken, blikken verf en alles wat een schilder gewoonlijk gebruikt. ‘Als je zonder geld zit, ga je niet mijn schilderijen verkopen,’ zei Glauco, alsof iemand die opeens zou willen kopen. Hij ging weg en zei dat hij nog afscheid moest nemen van iemand in de stad. Hij vroeg me niet om mee te gaan en ik raadde dat hij zijn vriendinnetje gedag ging zeggen. Iedereen wist dat hij een ander had. Forsgebouwd, agressief, kon hij het nooit laten daarover op te scheppen. Hij wist dat er ook tussen mij en Serena een zekere sympathie bestond, maar hij liet ons alleen omdat hij zich niet zo gauw zorgen maakte.

Serena was nog in de slaapkamer, tussen de openstaande koffers. Ze was waarschijnlijk bang dat die haar wilden opslokken, want ze liep handenwringend heen en weer. ‘Glauco?’ zei ze. Ik zei dat hij zo terug zou zijn en zij bleef met dat tragische gezicht door de kamer rondlopen. Toen ze voor de derde keer

langskwam sloeg ik eindelijk een arm om haar schouders en klemde ze zich met een smartelijke blik aan mijn borst. Toen drukte ik haar nog steviger tegen me aan, maar ze verstijfde en ik begreep dat het nee was, dat ze had gewild dat het ja was, maar op een ander moment, en dat het nu in elk geval nee was, te laat. We gingen over Mexico zitten praten totdat Glauco terugkwam.

‘Goed,’ zei hij, ‘zullen we gaan?’ De treurige ondertoon van zijn stem verbaasde me. Dat laatste afscheid moest bijzonder zwaar zijn geweest. Zo rechtop in de kamer, met dat gespierde lijf van hem, bood hij de kinderlijke, beteuterde aanblik van een zwaargewicht die net zijn titel heeft verspeeld. Voor het eerst bekeek ik hem met sympathie.

Ik bracht ze naar het vliegveld. We kusten elkaar ten afscheid op de wangen en daarna ging ik naar het terras om ze te zien vertrekken. Toen ze de vliegtuigtrap op liepen, keken ze om zich heen om mij te zoeken. We zwaaiden naar elkaar totdat ze in de romp verdwenen. Het vliegtuig treuzelde met starten, maar reed uiteindelijk naar het midden van de startbaan, bleef daar staan als om diep adem te halen, stootte een luid geronk uit en maakte toen vaart tot het loskwam alsof het niks was, en steeg nog verder, schitterend in de zon tot het verdween. Toen ging ik weg.

Op de terugweg naar de stad dacht ik aan andere afscheidsmomenten. Aan de keer dat ik afscheid had genomen van mijn vader en de keer dat ik afscheid had genomen van Sant’Elia, en hoe zo’n afscheid telkens weer mijn leven had veranderd. Maar zo is het altijd: we zijn niet wie we zijn dankzij de mensen die we hebben ontmoet maar dankzij de mensen die we hebben achtergelaten. Zo dacht ik terwijl ik rustig in de oude Alfa reed. Ze was zo traag en luidruchtig als een walvis, en de vogels in de bomen verstomden alsof er een donkere wolk langs de hemel

trok. Ze kon bovendien bogen op een stamboom van eigenaars die zo lang was als de telefoongids van een provinciestadje, maar de geur van stof en leer die ze uitwasemde was bijna bedwelmend.

Ik besloot dat ik serieus zou proberen te stoppen met drinken. Ik zat op het balkon in de zon te lezen en hield me verre van de bars en de mensen die daar kwamen. De hitte maakte het mengsel van zoete wijn met ijswater waarmee ik me behielp minder weerzinwekkend, en zoetjesaan begon ik zelfs dikker te worden. Het ergst was de avond, als ik uit de ontvangstruimte van de *Corriere dello Sport* kwam en de lege uren van tien tot één uur 's nachts voor me zag. De meisjes hielpen me erdoorheen. Ik had altijd wel redelijk goed met ze overweg gekund, en in die maanden wekte mijn strijd tegen de alcohol hun moederinstinct. Dus gebeurde het vaak dat ik wakker werd in een vreemd bed, alleen, omdat de meisjes met wie ik omging vooral onderwijzeressen of verkoopsters waren, dus vastzaten aan onverbiddelijke roosters. Dat was trouwens fantastisch wakker worden. Ik stond op, drentelde door het huis, zette een pick-up aan en ging op zoek naar koffie die klaarstond om op het vuur te zetten, die ik vrijwel altijd vond. Zodoende kwam ik in schone badkamers bezaaid met handdoeken, borstels, haarspeldjes en mysterieuze potjes crème in zachte kleuren. Ik zocht en vond vrijwel altijd badzout en bleef langdurig in bad liggen. Ten slotte droogde ik me af, kledde me aan, ging naar buiten en trok de deur achter me dicht zodat het galmdde in het lege appartement.

Op straat kocht ik een krant, wierp een blik op de kraampjes met tweedehands boeken, kocht wat etenswaren en besloot op weg naar huis of ik de middag zou doorbrengen met lezen, in de bioscoop of op de krant. Op precies zo'n ochtend merkte ik

dat ik geen cent op zak had. Een allesbehalve nieuwe situatie, maar wel gecompliceerd door een hele reeks andere tegenvallers: de deur die ik onherroepelijk achter me had dichtgegooid, de auto die ik de vorige avond had achtergelaten in een buurt die mijlenver weg lag, en het hinderlijke, knagende gevoel dat ik iets was vergeten wat ik me, hoe ik me ook inspande, niet kon herinneren. Dus tekende zich een van die dagen af waarop we met overhemdknoopjes in onze hand blijven zitten, ons adresboekje kwijtraken, afspraken missen en alle deuren veranderen in evenzovele valstrikken voor je vingers. Zo'n dag dat je je eigenlijk alleen in huis kunt opsluiten en wachten tot hij voorbij is. Maar dat kon niet, dus ging ik lopen, in de regen.

Ja, want het regende ook nog. Ik herinner me heel goed de regen van die dag. Een voorjaarsregen die met vlagen neerkletterde op een verstrooide, verbaasde stad die na elke plensbui sterker begon te ruiken. Zo hevig dat geen dag in mijn leven zo doordrenkt van geuren is als de dag waarop dit verhaal begon.